

Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi *Traditional Knowledge and Cultural Economy*

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR*

Özet

Bu makalede gelenek kültürünün esasını oluşturan geleneksel bilgi ile kültür ekonomisi ilişkisi çözümlenmektedir. Bu kapsamda öncelikle geleneksel bilgi kavramı ve halkbilimi araştırmalarındaki yeri ve önemi ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Kültürel ekonomik ve kültürel- yaratıcı endüstriyel sektörler tarafından geleneksel bilginin değerlendirilme biçimleri, dolayısıyla geleneksel bilginin kültürel ekonomik boyutunun belirginleşmesi, bu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmaktadır. Bu araştırmanın son bölümünde ise geleneksel bilginin kültürel ekonomik ve endüstriyel alanlardaki kullanımlarından doğan koruma ve geliştirme sorunları değerlendirilmekte ve çözüm önerileri sunulmaktadır. Böylelikle halkbilimi, dolayısıyla kültür bilimi araştırmalarında geleneksel bilgiyi ve dış dinamikleri de önemseyen disiplinler arası yaklaşımların etkili bir şekilde kullanılması gerektiği örneklenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Geleneksel bilgi, folklor, karşılaştırmalı kültür araştırmaları, Türk folkloru, kültür ekonomisi, kültürel ve yaratıcı endüstriler, fikri mülkiyet.*

Abstract

The relations between cultural economy and traditional knowledge constituting the basis of traditional culture is analyzed in this article. The concept of traditional knowledge and its place and importance in the scope of folklore research is discussed in detailed. The ways in which traditional knowledge is utilized effectively by cultural economic and cultural and creative industries sectors as well as the crystallization of its cultural economic dimension are studied in the second part of this survey. In the last part of this article, the protection and development problems arising from the use of traditional knowledge in the scope of the cultural economic and industrial areas are evaluated and some proposals are presented. Thereby, it is tried to be exemplified that the interdisciplinary approaches focusing on traditional knowledge and external dynamics should be used effectively in folklore and cultural studies.

*Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi ABD, nozdemir@hacettepe.edu.tr

Keywords: *Traditional knowledge, folklore, comparative cultural studies, Turkish folklore, cultural economy, cultural and creative industries, intellectual property.*

Bu çalışmanın temel amacını geleneksel bilginin, dolayısıyla geleneksel kültürün kültürel ekonomik boyutunu tartışmak meydana getirmektedir. Bu kapsamda öncelikle ilgili kavramlar açıklanmaya, daha sonra da geleneksel bilgi ve kültür ekonomisi ilişkisi değerlendirme ve sorun örneklemelerinden yararlanılarak incelenmeye çalışılacaktır. Böylelikle gelenek kültürü araştırmacılarının etkileşimler ürünü ve bütünü kültürün özünü oluşturan geleneksel bilgi belleğini farklı açılardan çözümlenmelerinin sağlanması hedeflenecektir.

Gelenekler dolayısıyla gelenekler bütünü olan gelenek kültürü geleneksel deneyimlerin ürünü bilgiler belleğidir. Geleneksel bilgi belleği insanoğlunun birbirleriyle ve doğayla etkileşimleri sonucunda yaratılmış, aktarılmış ve zenginleştirilerek yaşatılmaya devam etmektedir. Dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyimler belleği olan gelenek kültürü etkileşimlerin ürünü ve bütünüdür. Çok kere anonim nitelik taşıdığı dile getirilse de bütün kültürel ürünler sözü edilen etkileşim bağlamındaki bilgi ve deneyime dayalı bireysel yaratıcılığın eseridir. Kültürel yaratma eyleminin bireyselliğine karşılık aktarma ve yaşatma faaliyeti toplumsaldır. Yaratma eyleminin kaydedilmemiş veya tespit edilmemiş oluşu, gelenek kültürünü anonimleştiren köken nedenlerden biridir.

Gelenek kültürünün geçmişte olduğu gibi bugün de kültürel ekonomik boyutu bulunmaktadır. Kültürel ekonomik boyut, gelenek kültürünün temellerinden biridir. Buna karşılık kültür araştırmalarında gelenek kültürünün söz konusu boyutu pek önemsenmemiştir. Gelenek kültürünün önemini ve değerini etkisizleştirebileceği kaygısıyla bu konunun dile getirilmesi dahi istenmemiştir. Gelenek için iç ve özellikle de dış dinamiklerin etkisi altında oluştuğu ve değiştiği gerçeğinin geç fark edilmiş olması da bu süreçte etkili olmuştur. Gerçekte ise ürünler, aktörler, gelenekler ve kültürler arası etkileşim yaratma ve aktarım aşamalarını biçimlendirmektedir.

Kültürü oluşturan geleneklerin yaşamın diğer alanlarıyla etkileşimler sonucunda oluşması, değişerek ve dönüşerek geçmişten bugüne aktarılması doğaldır. Bu nedenle gelenek kültürü ile ilgili çözümlenmelerin de bu gerçek dikkate alınarak disiplinler arası yöntem ve yaklaşımlarla ele alınması gerekmektedir. Gelenek kültürü araştırmaları genellikle iç yapı çözümlenmelerinden oluştuğundan elde edilen çıktılar da farklı alanlar açısından yaygın etki ve özgünlükten yoksundur. Belki de bu yüzden bir türlü yetkin geleneksel bilgi araştırmaları ortaya konulamamıştır. Bu araştırmada da örneklenmeye çalışılacağı üzere,

gelenek kültürü incelemeleri yaşamın farklı alanlarına da yönelik işlevsel çıktılar içerecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu tür bir yaklaşım içine kapalı ve iç yapı merkezli gelenek kültürü araştırmalarını da kökünden değiştirecektir. Bilgi ve sistem merkezli geleneksel bilgi araştırmaları, bu süreçte stratejik bir alan olarak öne çıkmaktadır. Geleneksel bilginin kültürel ekonomik işlevsel boyutunun, gelenek kültürünü araştıranlardan çok önce, farklı alanların aktörleri tarafından keşfedilmesi ise dikkat çekici ve anlamlıdır.

Buna karşılık yaşamdaki her türlü değer, kültür ile ekonominin işbirliğiyle yaratılabilmektedir. Yaşamın temelini oluşturan değer, bir yanıyla kültüre diğer yanıyla da ekonomiye dayanmaktadır. Kültürel ekonomik bakış açıları, genel anlamda kültürün değerini etkisizleştirmekten çok belirginleştirmektedir. Kültürel ekonomik değeri belirginleşen gelenek kültürü, dolayısıyla gelenek kültürü araştırmaları yaşamın diğer alanları için daha önemli hale gelmektedir.

Özellikle 20.yüzyılın sonlarından itibaren belirginleşen bilgi teknolojilerine, sanal ve dijital teknolojilere dayalı dördüncü sanayi devrimiyle birlikte geleneksel bilgi ve deneyim belleğine de önem vermeye başlanmıştır. Daha önceki dönemlerdeki sanayi temelli kalkınma modellerinin etkisiyle geleneksel bilgi belleği ötelenmiştir. Çevrecilik, doğal yaşamın korunması, organik veya doğal beslenme gibi eğilimlerle birlikte gelenek kültürü, dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyim belleği özellikle kentliler tarafından keşfedilmektedir. Dolayısıyla da gelenek kültürünün özünü oluşturan geleneksel bilgi ve deneyimlerin önemi ve değeri ortaya çıkmaya başlamıştır.

Geleneksel Bilgi Kavramı:

Son dönemde Türkiye'deki gelişmelerin çözümlenmesine geçilmeden önce geleneksel bilgi kavramının açıklanmasında yarar vardır. Geleneksel bilgi, halkbilimi araştırma alanları arasında genellikle "halk bilgisi" başlığı altında değerlendirilmektedir. Sedat Veyis Örnek'in halkbilimi kadro denemesinde halk bilgisi (halk hekimliği, halk baytarlığı, halk meteorolojisi- halk takvimi, halk hukuku) başlığının dışında yer alan "yerleşim- yerleşim türleri (sürekli- geçici yerleşim), barınak- konut (tip, tapım tekniği, ev eşyası), aydınlanma- ısınma, taşıtlar- taşıma teknikleri, ekonomi türleri, haycancılık, tarım- rençberlik, avcılık, arıcılık, halk ekonomisi (üretim-tüketim- pazarlama), beslenme- mutfak- kiler, ölçme, tartma, hesaplama birimleri/ zaman- mesafe kavramları, halk sanatları ve zanaatları" gibi alanlar da geleneksel bilgi ile doğrudan ilgilidir (Örnek 2000: 17-18). Daha sonra UNESCO somut olmayan kültürel miras sözleşmesi kapsamında oluşturulan halkbilimi kadrolarında "doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar" başlığı altında geleneksel bilgiye yer verilmektedir. Sözü edilen başlıkların kap-

samına “doğa ve evrenle ilgili halk bilgi ve inanışları, halk hekimliği, halk tarım ve hayvancılığı, halk mutfağı, halk mimarisi, halk ekonomisi, halk taşımacılığı, halk haberleşme teknikleri, halk baytarlığı ve zoolojisi, halk biyolojisi ve botanigi, halk matematiği, halk takvimi ve meteorolojisi” ile ilgili konular dâhil edilmektedir (Oğuz 2013: 160- 162). Bir başka kaynakta ise halk bilgisi başlığı altında halk hekimliğinin yanında özellikle halk hukukuna (miras, borç, kan davası, boşanma, toplumsal ilişkiler, yasak ilişkiler, sonradan kazanılan akrabalıklar vb.) geniş yer verilerek alanın karmaşıklığı ortaya konulmuştur (Ekici 2007: 183-193). Burada folklorun Türkiye’de yaygınlaştığı ilk dönemlerdeki adının “halk bilgisi” (bazı çalışmalarda bu kullanım devam ettirilmektedir; Ekici 2007 vb.) olmasının bilgi, dolayısıyla sistem merkezli gelenek kültürü araştırmalarını işaret etmesi bakımından yerindeliğine de vurgu yapılmalıdır. Daha sonra halk bilgisinin halkbiliminin sadece bir alt alanının adı haline gelmesi ise dikkat çekicidir. Aslında ilgili bilim dalının adındaki iç ve dış dinamikler merkezli değişimlerden hareketle Türkiye’deki gelenek kültürü araştırmalarını bütüncül olarak değerlendirmek mümkündür.

Öncelikle söz konusu alanların bugün organik veya doğal yaşam eğilimi kapsamında yeniden canlandırılan gelenek bilgisi alanları olduğu belirtilmelidir. Diğer yandan bu alanların farklı yaşam sahalarındaki işlevsel yaratmaların da temel kaynağını oluşturduğuna dikkate çekmek gereklidir. Yaratıcılık ürünü olan geleneksel kültür alanları, aynı zamanda farklı türden yaratıcılık eylemlerinin de altyapısını meydana getirmektedir.

Belirtilen alanların halkbilimi kapsamında en az araştırılan alanlar olması dikkat çekicidir. Sözlü edebiyat (halk edebiyatı; âşık edebiyatı; âşık; destan, halk hikâyesi, masal vb.) araştırmalarına yoğunlaşan Türkiye’deki halkbilimcilerin büyük bir bölümü geleneksel bilginin ürünü ve disiplinler arası boyut taşıyan bu tür alanlara yönelmemişlerdir. Öncelikle diğer gelenek kültürü alanlarının da geleneksel bilgi ve deneyim belleğine dayandığı, dolayısıyla belirtilen kümeleme sisteminin sorunlu olduğu vurgulanmalıdır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de halkbilimi araştırmaları geleneksel bilgi merkezli olması gerekirken, ürün (metin), aktör, son dönemde bağlam merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Sorunun temel kaynaklarından birini de yazılı- basılı kültür araştırmalarının (metin tahlili ve edebiyat tarihi merkezli) etkisiyle canlı kültürün metinleştirilerek çözümlenmeye çalışılmasıdır. Sonuç olarak gelenek kültürü araştırmaları geleneksel bilgi merkezli ve disiplinler arası olarak gerçekleştirilmelidir.

Aslında Türkiye’de geleneksel bilginin, dahası geleneğin, deneyimler ürünü bilgi belleğini ifade ettiği gerçeği üzerinde dahi yeterli sayıda ayrıntılı çözümleme ortaya konulamamıştır. Geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin ürünleri olmalarına rağmen, sözlü edebiyat kapsamındaki çalışmaların ürün ve aktör

merkezli olarak gerçekleştirilmesi ilginçtir. Bu nedenle de geleneksel bilgi sistem(i)/leri dışarda tutulduğundan geleneklerin yaratma, aktarım ve değişim-dönüşüm aşamaları yeterince çözümlenememiş ve açıklanamamıştır. Gerçekte geleneksel bilgi bakımından sözlü edebiyat ile halk matematiği veya mimarisi arasında herhangi bir fark yoktur. Her iki gelenek alanı da deneyimlerin ürünü geleneksel ve sistematik bilgiye dayalı, teknik ve yöntem bilgisi gerektiren yaratmaları içermektedir.

WIPO kapsamında geleneksel bilgi “geleneksel bağlamda atalardan miras olarak alınıp nesilden nesle aktarılan, yerli ve yerel toplulukların geleneksel yaşam tarzlarının bir parçası olan bilgi, teknik bilgi (know how), beceri, inovasyon ve uygulamalar” olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte “geleneksel bilgi, kültürel ifadeler, geleneksel kültürel ifadeler, folklor ve folklorik ifadeler, folklorun geleneksel kültürel ifadeleri” gibi kavramlar bazen ayrı, çok kere de birbirinin yerine kullanılmıştır. Bazen somut ve somut olmayan miras olarak geleneksel bilginin folklorik ifadeleri içerdiği belirtilmiştir. Bazen de geleneksel bilgi, folklorun veya geleneksel kültürel ifadelerin kapsamına dâhil edilmiştir. Sonuçta WIPO geleneksel bilgi ile geleneksel kültürel ifadeleri ayrı olarak değerlendirmeye devam etmektedir. Terminolojideki bu soruna karşılık ilgili çalışmalar geleneksel bilgi sistemlerinin ve geleneksel kültürel ifadelerin önemini ve değerini belirginleşmesine katkı yapmış ve yapmaya da devam etmektedir. “Biyo-çeşitliliğin korunması, gıda güvenliği, çevre yönetimi, sürdürülebilir kalkınma, temel sağlık, kültürel kimlik, sosyal dayanışma, kültürel çeşitlilik, sosyo-ekonomik geçiş kaynaklarının geliştirilmesi” gibi farklı alanlar açısından geleneksel bilgi sistemleriyle geleneksel kültür ifadelerinin önemli ve değerli olduğu vurgulanmaktadır. “Genetik kaynaklarla ilgili tarımsal, çevresel ve sağaltım bilgisi, geleneksel hekimlik bilgisi, geleneksel avcılık ve balık avcılığı teknikleri, hayvan göçleri bilgisi, su yönetimi bilgisi vb.” geleneksel bilgi kapsamında değerlendirilmektedir. Geleneksel kültürel ifadeler veya folklorik ifadeler (geleneksel kültürün ifade biçimleri) de “geleneksel ve yerli toplulukların kimliklerinin ve miraslarının parçası olan dans, şarkı, el sanatları, tasarımlar, törenler, hikâyeler ve diğer artistik ve kültürel ifadeler” şeklinde tanımlanmaktadır. “Değerin genetik bilgisini içeren, yeniden üreyen veya üretilebilen tıbbi bitkiler, tarımsal tohumlar ve hayvansal ırklar gibi, hayvan ve mikrobiyal materyalleri içeren örnekler” ise genetik kaynaklar olarak kabul edilmektedir (<http://www.wipo.int/tk/en>; http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_publication_b_tk_9.pdf; http://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_22/wipo_grtkf_ic_22_inf_8.pdf; http://www.wipo.int/pressroom/en/briefs/tk_ip.html).

Geleneksel bilgi ve deneyim daha çok gelenek kültürü bağlamında yaşamını sürdüren birey ve toplumun doğayla etkileşimlerinin ürünü ve bütünü olarak

tanımlanabilir. Geleneksel bilgi ve deneyim belleği, işlevini koruduğu sürece nesiller arasında aktararak yaşatılmış ve yaşatılmaya da devam etmektedir. Geleneksel bilgi, gelenekle ve gelenekte yaşayanların gözlem ve denemelerinin ürünüdür. Sanayileşme, özellikle tarım ve hayvancılık alanındaki teknolojik gelişmelerle kentleşme, yazılı kültür eğitimi ve göç gibi toplumsal olgular geleneksel bilgi ve deneyim belleği üzerinde farklı türden etkiler bırakmıştır. Geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin yerelin arkaik yaratıları olduğu görüşü, bugün gözlenen geleneğin yeniden keşfi (New Age) gerçeği karşısında geçerliliğini yitirmiştir. Hatta arkaikliği, geleneksel bilginin güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmaktadır. Örneğin yakınlara kadar ötelenen kocakarı ilaçları, bugün geleneksel, alternatif ve tamamlayıcı tıbbın temel bilgi kaynaklarına dönüşmektedir.

Geleneksel bilgi ve deneyim belleği hem yerel, hem de kentli geleneksel toplulukların eseridir. Geleneksel bilgi belleğinin yerele, köye veya kırsala ait olduğu görüşü, bugün etkisizleşen kent merkezli bir tutumdan kaynaklanmıştır. Son dönemdeki kent folkloru araştırmaları, geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin herhangi bir yerleşim türüyle sınırlandırılmayacağını ortaya koymuştur. Özellikle meslek folkloru alanındaki kaynaklarda geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin kentlerde gelişmiş olduğu kanıtlanmaktadır (Begiç 2017, Maden 2010 vb.). Modernleşme veya Batılılaşma adına resmi, yazılı- basılı kültür belleği karşısında kentin sözlü kültürünü, dahası geleneksel kültür belleğini önemsizleştiren değerlendirmeler etkisini yitirmektedir. Bu tür bakış açılarının temelinde seçkin kültür (yazılı- basılı, kent soylu, resmi, batılı, modern vb.) ve halk (ilkel, kabile, yerli, köylü, resmi olmayan vb.) kültürü ayrımının yapıldığı, dolayısıyla seçkin kültürün yüceltiildiği dönemlerde ortaya çıkan kalıplaşmış değerlendirmelerin yattığı açıktır. Kentte veya yerelde gelenek, iç ve dış etkileşimlerle yaratılan bilgi ve deneyimler belleğini ifade etmektedir. Burada asıl olan bilgi ve deneyimin geleneğin, gelenek kültürünün özünü oluşturduğudur. Yaşamın gelenekten, dahası geleneksel bilgi belleğinden beslenmeye devam ettiği gerçeğini son dönemde keşfedenlerin, kentliler olması ise ilginçtir. Hatta bazı yerellerin kentte geleneğin keşfiyle kendi geleneklerinin işlevselliğinin şaşırarak farkına vardıkları söylenebilir. Diğer bir deyişle kentliler yerelde geleneksel kültürün, dolayısıyla geleneksel bilginin değerli ve önemli olduğu konusunda farkındalık ve bilinç oluşturmaya çabalamaktadır. Halkbilimcilerin kenttekilere gelenek kültürünün önemini atmaya çalıştıkları dönemler geride kalmıştır. Bugün kentliler, köylülerin dün terk et dedikleri geleneklerini yaşatmaları için adeta seferber olmuşlardır. Bu durum köy- kent ilişkilerinde ve etkileşiminde işlevselliğin egemen olduğu gerçeğinin etkili olmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Yazılı- basılı veya farklı türden bir içerik belleğine dönüştürülse de geleneksel bilgi ve deneyimlerin sözlü bellekte korunuyor ve geliştirilerek yaşatılıyor olması önemlidir. Yazılı- basılı veya elektronik olarak kaydedilmemiş olanların önemsizleştirildiği bir bağlamda geleneksel belleğin bu niteliği genellikle göz ardı edilmiştir. Fikri mülkiyet temelli araştırmaların önemli bir kısmında atlanan gerçek, geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin sözlü kültür yaratısı olduğudur. Dahası yaşamın özünü oluşturan deneyim, bir kültür ürünüdür. Bu nedenle de geleneksel bilgi ve deneyimin yetkin olarak tanımlanmasında fikir birliğine varılamamıştır. Bu tanımlarda geleneksel bilginin “sözlü, gözlem-deneyime dayalı, hayati, tümünden gelimden çok tümevarımsal, analitik ve niceliksel olmaktan çok içgüdüsel ve niteliksel, kaynakların kullanılması yoluyla yaratılan veri tabanına dayalı, eşzamanlı verilerden çok tarihsel gelişimle yaratılan vb.” özelliklerine vurgu yapılmaktadır (Johnson 1992: 94; aktaran Oğuz 2009: 13). Aslında geleneksel bilgi, gelenekselin doğayla olan ve asırları aşan deneyimlerinin sürekli gözden geçirilerek güncellenen gerçekçi çıktılarıdır. Geleneğin laboratuvarı, doğadır.

Gelenek kültürünü oluşturan bilgi ve deneyim belleği ürünler, aktörler ve gelenekler, hatta kültürler arası etkileşimlerin ürünüdür. Nitekim kültürel etkileşimler kapsamında hayvan ve bitkilerin Türk toplumunda zaman ve mekân belirleyen ölçü birimleri haline geldiği ve bu süreçle ilgili unsurlara anlatı ve inanç alanında da rastlandığı özgün bir şekilde ortaya konulmuştur (Türkmen 2012). Bu nedenle de bir alandaki bilgi ve deneyimlerin diğer ürün ve gelenekler için de önemli olması, doğaldır. Çünkü geleneksel toplum kültürünü birbiriyile bağlantılı ve bütüncül olarak korur ve yaşatır. Dolayısıyla bir gelenekle ilgili bilgi ve deneyimlerin korunması, diğer geleneklerin de yaşatılması anlamına gelir. Örneğin ahşap oymacılığını oluşturan bilgi ve deneyimlerin yaşatılması, aynı zamanda ürünler ilgili hammadde kaynağını oluşturan doğal çevrenin ve kullanım alanlarının korunması anlamına gelmektedir. Bu nedenle son dönemde geleneksel bilgi ile ilgili resmi koruma yaklaşım ve planlarının oluşturulmasında söz konusu gerçeğin göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır.

Gelenekselin bilgi belleğinin asırlık gözlem ve deneyimlerin sonucunda üretilmesine ve kontrol edilerek bugünlere taşınmasına karşılık genellikle bilim dışı olarak nitelendiği görülür. Aşağıda örnekleneceği üzere, bilimsel olarak tanımlanan yaşam alanlarında geleneksel bilgi ve deneyim belleğinden etkin bir şekilde yararlanılması, bu açıdan dikkat çekici bir çelişkidir. Bu çelişkinin kökeninde geleneğin, dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin durağan ve kontrol edilmeden korunduğu yanılgısı yatmaktadır. Gelenek, sanıldığı aksine sürekli değişim ve dönüşümlerle var olan canlı ve dinamik bir yapıyı temsil etmektedir. Gelenek geçmişten beslenmekle birlikte gözü bugünde, aklı ise

gelecektir. Diğer bir ifadeyle gelenek, geçmişin özüm senerek bugünün çözümlenmesini ve geleceğin tasarlanarak yönetilmesini amaçlar. Ayrıca gelenek yeni ürünler, aktörler ve gelenekler yaratarak var olur/gelenekleşir ve kültürün özünü oluşturan ana geleneğe dönüşür. Yaratıcılık ürünü olan gelenek, genel anlamda bireysel ve toplumsal yaratıcılığın da temel kaynağını ve bağlamını meydana getirir.

Diğer yandan köken bağlamında geleneksel bilgi ve deneyim belleği, eskiliği, kaynağı veya elde edilme biçiminden çok işlevlerine bakılarak değerlendirilir ve önemsizdir. Bu nedenle geleneksel kültürün özünü işlevselliği oluşturur. İşlevsel olduğu sürece ilgili bilgi ve deneyim belleği bir sonraki nesle aktarılır. Gelenek, bilgi ve deneyim kalıplarıyla geçmişten bugüne, ilgili kalıpların eleştirel yaratıcı yaklaşımlarla güncellenmesi ve dönüştürülmesiyle de geleceğe aktarılır.

Geleneksel bilgi ve deneyimin etkileşime kapalı toplumlarda korunduğu şeklindeki kalıp değerlendirme de geleneksel etkileşimler konusunda yeterli ve tutarlı veriye sahip olunmadığını ortaya koymaktadır. Burada yerel/geleneksel-kentli/modern karşıtlığının kökeninde klişelerin egemenliğinin devam ettiği gerçeğine vurgu yapılmalıdır. Masalların ve âşıkların kentler ve ülkeler arası seyahatleri dikkate alındığında, bu tür klişelerin sorunlu olduğu hemen anlaşılabilir. Özellikle Türk kültürü açısından atlı-göçebe yaşam tarzının hüküm sürdüğü tarihin ilk dönemlerinden beri göç önemli bir dinamik olmuştur. Göçler, dolayısıyla etkileşimler Türk kültürünün özünü meydana getirmiştir. Dolayısıyla geleneksel bilgi belleği de etkileşimlerle olgunlaşmış bir yapıya sahiptir. Buna karşılık geleneksel bilgi ve deneyim ile ilgili bu ve benzeri gerçekler atlandığından farklı alanlardaki araştırmalarda eksik ve yanlı değerlendirmeler yapılmaya devam etmektedir.

Aynı şekilde geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin yazılı- basılı kültüre yansınları değerli, önemli ve bilimsel, köken bağlamı olan sözlü kültürde yaşatılan bölümü ise önemsiz olarak nitelenmesi de yazılı- basılı kültürün yüceltilmesinden kaynaklanmaktadır. Benzer yanlı bir tutum da, patentlenen veya markalı ürünlere dönüştürülen geleneksel bilgi ve deneyimlerin değerli, doğal bağlamındaki ise değersiz olarak kabul edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Fikri mülkiyet merkezli çalışmalarda geleneksel bilgi ve deneyim belleğini, folklorlardan ayrı olarak değerlendirme eğiliminin varlığı da burada vurgulanmalıdır. Bu kapsamda folklorun yaşayan geleneksel deneyim ve bilgilerden oluştuğu gerçeği bir kez daha hatırlatılmalıdır.

Geleneksel bilgi ve deneyim ile ilgili değerlendirmelerde önemsiz temel konulardan biri de bu belleğin sahiplerinin kimler olduğudur. Geleneksel bilgi

ve deneyim belleğinin sahiplerinin kentli ve yazılı- basılı kültür bağlamı dışında kalanların, bir başka deyişle sözlü kültür bağlamında yaşayanların oluşu, bu konudaki olumsuz değerlendirmelerin temel kaynaklarından birini meydana getirmektedir. Geleneksel kültür bağlamında topluluğun ortak mirasını meydana getiren geleneksel bilgi ve deneyim belleği bireylerin merak ve becerileri ölçüsünde paylaşarak yaşatılır. Bazıları müzik, bazıları el sanatları ve bazıları da geleneksel tiyatro belleğini kendi yaratıcılıklarıyla geliştirerek yeni nesillere aktarırlar. Gelenekün ustaları veya temsilcileri, ilgili geleneksel bilgi ve deneyim belleğini toplum adına yaşattıkları için saygı görürler. Diğer taraftan gelenekün aktörleri, ilgili bilgi ve deneyim belleğiyle yarattıkları ürün ve hizmetlere kendi isimlerini (aşşın deyişinin son bölümünde mahlasını taşıması gibi) de verebilirler.

İstismarlar dışında ürünlerin anonim kullanımı sorun kaynağı oluşturmaz. Özellikle geleneksel hekimlikle ilgili ocaklar kapsamındaki bilgi ve deneyim belleğinin sır olarak saklanması uygulaması yaygındır. Bu uygulama, fikri mülkiyetin korunması açısından bakıldığında gelenekün temsilcisine bir yükümlük ve sorumluluk da yükleyen geleneksel doğal koruma yöntemlerinden biri (töre hukuku, örf ve adet hukuku olarak değerlendirilmektedir) olarak kabul edilebilir.

UNESCO'nun yaşayan insan hazineleri yaklaşımı, geleneksel bilgi ve deneyim belleğini toplum adına koruyan ve geliştirerek yaşatan ustaların birer hazine olduğu gerçeği ve kabulü üzerine kurulmuştur. Geleneksel bilgi ve deneyimin korunması ve yaşatılması, öncelikle gelenek ustalarının desteklenmesine bağlıdır. Bu yaklaşımda gelenek kültürü de "yaşayan kültürel hazineler" olarak kabul edilmektedir. Özetle bu bakış açısıyla gelenek kültürü ve temsilcileri, ilgili topluluk veya milletin en kıymetli hazinesi olarak değerlendirilmektedir. Gelenek kültürünün gittikçe artan bugünkü kültürel ekonomik değeri düşünüldüğünde bu yaklaşımın yerindeliği kolaylıklar anlaşılabilir.

Geleneksel Bilgi ve Kültür Ekonomisi İlişkisi:

a. Geleneksel Bilginin Kültür Ekonomisi Kapsamında Değerlendirilmesi:

Geleneksel bilgi ile kültür ekonomisi arasında güçlü bağlar mevcuttur. Kültür ekonomisinin temeli geleneksel bilgiye dayanmaktadır. Bir başka ifadeyle kültür ekonomisi, geleneksel bilgi belleğinden beslenilerek yaratılan değerlerden (kültürel ürün ve hizmet) oluşmaktadır. İlaç sanayi, kozmetik, medikal, tıp, müzik, sinema ve dekorasyon gibi endüstriyel alanlarda geleneksel bilginin genellikle izinsiz, karşılıksız ve zarar verici şekilde ve yoğun olarak değerlendirildiği özellikle vurgulanmaktadır (Semiz 2015: 378- 379).

Kültür ekonomisinin büyüklüğü ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası ölçekte farklı türden verilere rastlanmaktadır. Nitekim 2013 yılında küresel kültürel ve yaratıcı endüstriler kapsamında 2.250 milyar ABD Dolarlık gelir elde edilmiş ve 29.5 milyonluk bir istihdam yaratılmıştır (http://www.worldcreative.org/wp-content/uploads/2015/12/EYculturalTimes_2015_Download.pdf). 2020 yılında ise dünyada kültürel ve yaratıcı endüstrilerin 6 trilyon ABD Dolarlık bir büyüklüğe ulaşacağı tahmin edilmektedir. Yaratıcı endüstrilerle ilgili uluslararası ticaret kapsamında 2012 yılındaki yaratıcı ürün ve hizmetlerin toplam değerinin 547 milyar ABD Dolar olarak gerçekleştiği belirtilmiştir. Çin, Hong Kong, Hindistan, Güney Kore ile birlikte Türkiye gelişmekte olan ülkeler arasında en çok kültürel ürün (mal) ihraç eden ülkeler olarak gösterilmiştir (http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webditcted2016d5_en.pdf). UNDP ile UNESCO'nun birlikte yayımladıkları "2013/Yaratıcı Ekonomi Raporu" kültürün ekonomik değerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır (<http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf>). 2015 yılında Türkiye'nin 18 milyar TL'ye yakın kültürel mal ihracatının %70'ini ise geleneksel bilgiye dayalı olarak üretilen el sanatları oluşturmuştur (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21549>). Bu veriler geleneksel bilgi temelli olarak yaratılan kültürel ekonomik değerün büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Geleneksel bilgi ve deneyimin kültürel ekonomik yanının belirginleşmesi ve öneminin artması süreci ters yönde (sondan başa doğru bir yönde) gerçekleşmektedir. Geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin oluşturulması, tescil edilmesi ve değerlendirilmesi doğal ve istendik bir süreçtir. Buna karşılık Türkiye'de öncelikle kültürel ekonomik değerlendirmeler/çıktılar sürecin başlangıcı, tescilleme ve envanter/bellek oluşturma ise daha sonraki aşama olarak ortaya çıkmaktadır. Bugünkü yerel ürünlerin ulusal ve uluslararası tescili konusundaki yarış veya rekabet, bu durumun farklı türden bir kanıtıdır. Aynı şekilde yaratıcı kentler veya marka kentler konusunda da ilgili süreç tersten işletilmektedir. UNESCO listelerine unsur kaydettirme çalışmalarında da amaç bir an önce ve daha fazla tescil gerçekleştirmek olunca, söz konusu kültürel belleğin oluşturulması ve geliştirilerek yaşatılması aşamalarına gereken önem verilememektedir. Araç, amaç haline getirilmektedir. Bu yaklaşım nedeniyle de son dönemde koruma-yaşatma ile değerlendirme dengesi bozularak kültürün ekonomik değeri öne çıkarılmaktadır.

Yerelde veya kentlerde sahibinden ayrılarak geleneksel ürünün kültürel ekonomik değere dönüştürülme süreci hızlandırılmıştır. Dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyim belleği belirginleştirilirken geleneğin sahipleri önemsizleştirilmiştir. UNESCO'nun yaşayan insan hazineler programı ile yaşayan kültür ve

kültürel çeşitlilik hakkındaki sözleşmeleri geleneğin sahiplerinin önemini vurgulamaya yöneliktir. Bu kapsamda özellikle yaşayan insan hazineleri programı kapsamında ilgili alanın geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin taşıyıcıları olan geleneğin ustalarının korunması ve yaşatılması hedeflenmektedir. Somut olmayan kültürel mirasın ise ürüne yönelik olarak algılanması ise ilgili sözleşmenin ruhuna aykırı bir gelişmedir. Kültürel ifadelerin korunmasına yönelik UNESCO'nun sözleşmesinin ise öncelikle geleneksel bilgi ve deneyimin yaratıcı ve taşıyıcılarının fikri mülkiyet haklarının korunması temelinde ele alınması gereklidir. Türkiye'de bu program ve sözleşmelerin, uluslararası çevrelerin önerdiği gibi, WIPO'nun geleneksel bilgilerin, ifadelerin ve folklorun haklarının korunmasına yönelik deneyimleri ile değerlendirilmesi ve uygulanması akılcı olacaktır.

Kızılderili gelenek kültürünün farklı şekillerde değerlendirilmesi (DaimlerChrysler'in bir Kızılderili kabilesinin adının (Cherokee) bir otomobil markası olarak kullanılması; bir futbol takımına Redskins adının verilmesi; Crazy Horse adlı bir malt likörünün bulunması; tişört baskıları vb.), yerel müzik belleğine yaslanan ürünlerin piyasaya sürülmesi (Paul Simon'ın Afrika ve Latin Amerika kökenli Graceland ve Rhythm of the Saints albümleri vb.), Walt Disney'in yapımları ve New Age akımı folklorun ticarileştirilmesi kapsamında akla gelen ilk örnekler olarak sunulmaktadır (Oğuz 2009: 17). Türkiye bu konuda oldukça zengin veriye sahiptir. Bu tür araştırmalarda Türkiye'deki veri ve yorum belleğinden yararlanılması özgün yorumların ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır.

Geleneksel tarım ve hayvancılığın esas olduğu dönemler bir yana bırakılırsa özellikle son asırda halk kültürünün kent kökenli sektörler kapsamında etkili bir şekilde değerlendirildiği gözlenmektedir. Geçen asrın başından itibaren tiyatro, yazılı-basılı edebiyat, sinema, kayıtlı ve canlı müzik, radyo ve televizyon gibi alanların aktörleri gelenek kültürünü kültürel ekonomik değer yaratmak amacıyla farklı ürün ve hizmetlere dönüştürmüşler ve dönüştürmeye de devam etmektedirler. Örneğin halk tiyatrosunun farklı gelenekleri sinema filmlerinin, radyo oyunlarının ve televizyon dizilerinin temel kaynağını meydana getirmiştir (Özdemir 2015). Yine Türkiye'de medya endüstrisiyle kayıtlı müzik sektörünün plak, kaset, CD gibi temel ürünlerinin içeriklerinin önemli bir kısmı geleneksel müzik belleği kökenlidir (Fidan 2017). Bir başka ifadeyle medya ve kayıtlı müzik sektörleri gelenek belleğinden beslenmeye devam etmektedir. Daha sonra ele alınacağı üzere bu tür değerlendirmelerde içeriğin özgün kullanımları ile işlenmesi (bireysel ürüne dönüştürülmesi; üsluplaştırılması; Ekici 2007: 138) arasındaki farkın görülmesi ve yasal koruma- geliştirme yaklaşımlarına bu farkındalığın yansıtılması gereklidir.

Türkiye’de gıda teknolojisi ve sanayisi gelişmeden önce geleneksel ürünler piyasanın tamamına yakınına hâkimdir. Özellikle 1950’li yıllardan itibaren gıda sektörünün gelişmesiyle birlikte geleneksel ürünlerin piyasadaki baskınlığı ortadan kalmaya, dolayısıyla da sütün yerini süt tozu, tereyağının yerini margarin, köy yumurtasının yerini çiftlik yumurtası vb. almaya başlamıştır. Bu süreçte kentlerde geleneksel ürünler olan talep azalmıştır. Aynı süreçte yerelde de benzer eğilimin ortaya çıkması, ilginçtir. Yaklaşım yarım asırlık dönemde geleneksel bilgi- deneyim belleği ve aktörleri etkisizleşmiştir. Gıda teknolojisi ve sanayisinin yan etkilerinin geçen asrın sonundan itibaren belirginleşmesiyle birlikte geleneksel ürünler değerklenmeye ve önemsenmeye başlamıştır. Bu değişimin işaretleri öncelikle gıda sektörü ürünlerinin markalarında ve ayartıcı içeriklerinde (reklamlarında) “geleneksel, doğal, köy, organik vb.” vurgulamalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Böylelikle gıda sektöründe geleneğin ötelenmesi dönemi biterken keşfi veya gelenekten yararlanma dönemi başlamıştır. Sürecin ilk ürünleri tereyağı margarin karışımı, dahası tereyağımsı margarin gibi gelenek soslu, ama özü itibarıyla gıda teknolojisi ürünü margarin olan ürünler piyasaya sürülmüştür. Bu durum, geleneğin kentli aktörlerin amaçları doğrultusunda “geleneksele” (gelenek olmayan, geleneğimsiye) dönüştürülmesinin farklı bir çeşitlemesi olarak değerlendirilebilir. Burada geleneğin geleneksele, gelenek bilgisinin geleneksel bilgiye ve sonuçta da gelenek kültürünün geleneksel kültüre dönüştürülmesi olgusunun köy- kent etkileşimi kapsamında ele alınmasının önemli çıktıları olacağına vurgu yapılmalıdır. Geleneksel ürünlerin ötelendiği ilk dönemdeki sanayi ürünü gıdanın değerinin son dönemde gelenekle korunmaya çalışması dikkat çekicidir. Bir bakıma yeni sunulurken gelenek eskitilerek ötelenmekte, daha sonra da etkisizleşen yeni gelenekle canlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemle gıda sanayinin ürünlerinin yaşatılamayacağı, talebin azalması, dolayısıyla da fiyatların düşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu gelişmede geleneksel bilgi ve deneyim belleğine göre üretilen doğal ürünlerin piyasaya girmesi de etkili olmuştur. Kentli tüketici geleneğimsi yerine gelenek ürününe yönelmiştir.

Türkiye’de giyim-kuşam sektörü özellikle Cumhuriyet’in ilk döneminden beri gelenek belleğinden beslenmeye devam etmektedir. 1933 yılında kurulan Sümerbank, diğer işlevlerinin (tarım, pamuklu dokuma, yün sanayi, halıcılık, deri ve kundura, ipek ve viskon, mensucat boyaları, çini ve porselen ve bankacılık) yanında, bu kapsamda geleneğe dayalı konfeksiyon sektörünün gelişmesini sağlayan temel kurumdur. Gelenek motiflerini ürünlerinde etkili bir şekilde değerlendiren Sümerbank aynı zamanda yeni giyim-kuşam, dolayısıyla yaşam tarzlarının da ortaya çıkmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sümerbank’ın renkli baskılılarla çiçekli ve folklorik desenlerle bezenmiş yazlık ve kışlık pamuklu kumaşlarından (basma ve pazen) yapılan giysiler (Berk 2016: 116- 117), ge-

çen asrın Anadolu giyim-kuşamında önemli bir yere sahiptir. Bu tür uygulamalara son dönemde özgünlük arayışındaki modacıların çalışmalarında da rastlanmaktadır. Bu kapsamda Sümerbank'ın basma ve pazenlerinden üretilen nevresim, koltuk ve çanta gibi ürünler de piyasaya sürülmüştür. Bu tür ürünler geleneksel giyim-kuşam belleğinin 21. asırda da özgünlük, dolayısıyla kültürel ekonomik değer yaratma kaynağı olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Kültür, öncelikle insan ve doğa etkileşiminin ürünüdür. Geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin önemli bir bölümünü de geleneksel hekimlik ve kişisel bakımla ilgilidir. Özellikle son dönemde halk hekimliği kapsamındaki bilgi ve deneyim belleği “geleneksel, alternatif ve tamamlayıcı tıp” başlığı altında post-modern çağını yaşamaya ve oldukça da rağbet görmeye başlamıştır. Doğal yaşam eğiliminin toplumun özellikle kentli orta ve üst sınıfları tarafından benimsenmesi geleneksel hekimlik temelli yönlendirmelerin, ürünlerin ve uygulamaların belirginleşmesine neden olmaktadır. Bu süreçte halkbilimi dışındaki alanların (tıp, kimya, iktisat vb.) aktörleri ve kaynakları öne çıkmaktadır. Bugün halk hekimliği ile ilgili pek çok kaynağa ve medya içeriğine ulaşmak mümkündür. Ulusal ve küresel geleneksel bilgi ve deneyim belleğinden yararlanılarak oluşturulan bu kitapların en çok satanlar listesinde yer alması, bu tür yayınların etkinliğini ve yaygınlığını ortaya koymaktadır. Uzman hekimlerin de alternatif ve tamamlayıcı tıp başlığı altında geleneksel bilgi ve deneyim belleğinden istifade ettikleri gözlenmektedir. Eczacılık ve kozmetik alanlarındaki ürün geliştirme faaliyetleri açısından geleneksel bilgi ve deneyim belleği oldukça önemlidir. Şifalı bitkilerle ilgili genel kitapların yanında bir bitki veya gıdayı temel (bal, çay, zeytinyağı, limon, elma sirkesi, sarımsak, su vb.) alan popüler yayınlar da bulunmaktadır. “Hastalık tedavisi, arınma, gençleşme veya genç kalma, cilt bakımı, sağlıklı yaşam, kilo verme” amaçlara yönelik müstakil rehber kitaplarla diğer medya içeriklerinin de geleneksel bilgi ve deneyim belleğinden beslendikleri görülmektedir. Bu bellekten hareketle imal edilen mamuller doğal ilaç ve bakım ürünü olarak piyasaya sürülmektedir. Bir bakıma geleneksel bilgi belleği, markalı ve paketli ürünlere dönüştürülerek yüksek fiyatlarla meraklılarına sunulmaktadır. Bu durum geleneğin dolaylı olarak tescillenmesi ve markalaştırılması olarak değerlendirilebilir. Nitekim bugün pek çok geleneksel sağaltım amaçlı bitki veya yağ paketli ve markalı olarak satılmaktadır. Günümüzde şifalı bitkiler sektörü geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin kültürel ekonomik amaçlarla en yoğun olarak değerlendirildiği alanların başında geldiği söylenebilir. Bu nedenle popüler tıp, halk tıbbının ticarileşmiş şekli olarak tanımlanmıştır (Yoder 1975/ 2009: 392). Halk hekimliğinin dini- büyüsel yanı veya alt türü etkisizleşirken doğal ürünler temelli boyutu (halk tababeti) popülerleşmekte, dolayısıyla da kültürel ekonomik açıdan belirginleşmektedir. Bu süreçte geleneksel bilginin

taşıyıcılarının dışında ticari ürünlerin değerlendirilmesinde araçsallaştırılması söz konusudur. Diğer yandan halk hekimliği geleneğini geçmişten bugüne taşıyan gelenek temsilcisi (şifacısı) ile geleneksel bilgi arasındaki bağlar da zayıflayarak veya zayıflatılarak geleneksel bilgi kültürel ekonomik değere dönüştürülmüştür. Bu değişim ve dönüşümde halk hekimliği geleneğinin ritüelistik yanı etkisizleşirken halk ilaçları ve uygulamaları belirginleşmiştir. Alternatif tıp, geleneksel tıp, tamamlayıcı tıp, geleneksel alternatif tıp (GAT), geleneksel ve tamamlayıcı tıp, geleneksel tamamlayıcı ve alternatif tıp (GETAT), tamamlayıcı ve alternatif tıp (TAT) gibi çeşitli terimlerin daha yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanması son dönemde özellikle Türkiye’de halk hekimliği alanındaki bilgi ve deneyim belleğinin konvansiyonel/modern/Batı tıbbi dâhil yaşamın farklı alanlarındaki artan önemini göstermektedir (<http://www.getatportal.saglik.gov.tr/>). Yine eczanelerin aktarlara, aktarların eczanelere dönüştüğü bu süreçteki belirsizliği ortadan kaldırmak amacıyla yasal düzenlemeye gidilmesi ilgili gelenek belleğinin artan kültürel ekonomik değerini ve hukuki boyutunu ortaya koymaktadır. Benzer düzenlemelerin geleneksel, alternatif ve tamamlayıcı tıp alanında yapıldığı da burada hatırlatılmalıdır.

Geleneksel bilgi ve deneyim belleği genellikle yaşlılar ve kadınlar tarafından geçmişten bugüne ve geleceğe taşınmaktadır. Yaşlıların yanında özellikle kadınların toplumsal konumları ile geleneksel bilgi belleği taşıyıcılığı arasında güçlü bir bağ vardır. Kadınlar geleneksel bilgi temelinde toplumsal, kültürel, bilhassa da ekonomik değer üreterek kendi konumlarını belirlerler. Bu bağın zayıfladığı bağlamlarda kadın ve yaşlıların konumları da güçsüzleşmektedir. Geleneksel toplumsal yaşamda erkekten çok, yaşlı kadının bilgeliğinin işlevsel ve belirgin olduğu görülür. Yaşlı (Ebenin) kadının öncülüğünde kadınlar geleneksel bilgi belleğinden yararlanarak ailenin beslenmesini, korunmasını, bakımını ve sağlıklı bir şekilde yaşamasını temin eder. Bu kapsamda kadınlar geleneksel bilgi temelli altyapının (yazlık veya kışık yiyecek, giyecek, dokuma vb.) hazırlanması, hastalıkların tedavi edilmesi, bakımların gerçekleştirilmesi gibi işlevleri yerine getirirler. Bugün yeniden bazıları tarafından yeniden “keşfedilen” halk hekimliği geleneğinin yeniden üretim sürecinde de kadınların rol aldığı tespit edilmiştir (Kaplan 2010). Özetle tıpkı geçmişteki kadın kamlar ve onların ardılı ebeler (Ersoy 2007) gibi günümüz kadınları da geleneksel bilgiyi kültürel ekonomik değere dönüştürmeye devam etmektedirler.

Doğal ürünlerle beslenmenin yaygınlaşması, organik tarım ve hayvancılıkla, dolayısıyla doğal çevreyle ilgili geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin de önemsenmesine ve canlandırılmasına neden olmaktadır. WIPO gibi kuruluşların vurduğu üzere, doğal gıdanın temin edilmesinin öncelikle hayvansal ve tarımsal, dahası çevresel doğallığın korunmasına ve geliştirilmesine bağlı olduğu gerçeği,

toplumun önemli bir kesimi tarafından benimsenmiştir. Doğal ürün yetiştiriciliği, kitlesel ürün yetiştiriciliğinin yerini almaktadır. Özellikle bazı hekimlerin gündelik yürüyüşün yanında, doğal ve geleneksel gıdalarla beslenmeyi önermeleri, geleneğin (yeniden) keşfedilmesine neden olmaktadır. Çok tüketmek yerine, doğal beslenme öne çıkmaktadır. Tüketim ekonomisi etkisini yitirirken paylaşım ekonomisi belirginleşmektedir. Paylaşım esaslı gelenek kültürü açısından bu gelişme oldukça önemlidir.

Daha önce belirtildiği üzere el sanatları, gelenek kültürünün en fazla katma değer üreten kültürel ekonomik alanlarından biridir. Geleneksel teknik ve yöntem bilgisine dayanılarak ağaç, maden, cam, deri ve bez gibi hammaddelerin elde işlenmesiyle yaratılan bu ürünler, gelenek toplumunun temel gelir kaynaklarındandır. Dericilik, bakırcılık, demircilik, kuyumculuk, taş işlemeciliği, semercilik, at arabacılığı, sobacılık, urgancılık, ağaç oymacılığı, çömlekçilik ve keçecilik (geleneksel bilgi temelli yetkin araştırma örnekleri için bkz. Begiç 2017, Maden 2010) gibi geleneksel bilgi ve deneyim temelli müstakil gelenekler bulunmaktadır. Oluşturulan mesleki bilgi ve deneyim belleği usta-çırak ilişkisi temeline dayanan geleneksel eğitim sistemiyle geçmişten geleceğe geliştirilerek aktarılır. Nitekim nazar boncuğu geleneğinin yaratıcı usta aracılığıyla kültür endüstrisi ve ekonomisi kapsamında geleneğin doğasına uygun ve özgün olarak nasıl dönüştürüldüğü yetkin bir şekilde ortaya konulmuştur (Ekici ve Fedakâr 2014: 40-50). Özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin önemli gelir kalemlerinden birini el ve ev yapımı ürünler oluşturmaktadır. UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras listeleri incelendiğinde bu gerçek açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler temsili ve acil koruma listelerine kültür turizmi açısından önemli olabilecek unsurlarını (el sanatları, festival, şenlik ve kutlama) kaydettirmişlerdir. Dolaylı olarak bu listeler, gelenek kültürünün kültürel ekonomik boyutunu ortaya koymaktadır. El sanatları, genel olarak turizmin, öze olarak da kültür turizminin temel faaliyet alanlarındandır. Diğer yandan el sanatları, hediyeleşme sektörünün de temel ürünlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu sektörde doğal ve el yapımı ürünlerin değerinin son dönemde daha da arttığı gözlenmektedir. Onarılan eski yapılar el sanatları uygulamaları ile yaşayan kültürel miras mekânlarına dönüştürülmektedir. Mekânların işlevlendirilmesinde somut ve somut olmayan kültürel miras aslına uygun olarak bir araya getirilmektedir. Diğer yandan köken kullanım bağlamlarını yitiren el sanatları ürünleri iç mimari, aksesuar ve hazır giyim gibi farklı alanlarda farklı amaçlarla değerlendirilmektedir.

“Kültür ekonomisi, kültür endüstrisi, deneyim ekonomisi, yaratıcı ekonomi, yaratıcı endüstriler, kültürel ve yaratıcı endüstriler” gibi farklı adlarla belirginleşen alanlarda somut ve somut olmayan kültürel miras ile öz sanat alanları te-

mel kaynak olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla “reklamcılık, mimari, mutfak, eğitim teknolojisi, dijital tasarım, endüstriyel tasarım, moda, film, müzik, gösteri sanatları, oyuncak, yazılım, yayıncılık, ar-ge, televizyon ve radyo, elektronik oyun” gibi farklı sektörlerdeki yaratıcı faaliyetler açısından geleneksel bilgi belleği büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan geleneksel bilgi, dolayısıyla gelenek kültürünün öne çıkmasında kültürel ve yaratıcı endüstrilerin katkısı büyüktür (Özdemir 2012). İnternet ve mobil teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla geleneğin dijital- sanal kültürel ekonomik içeriklere, dolayısıyla değere dönüşümü hızlanmıştır. Bu nedenle geleneksel bilginin, dolayısıyla gelenek kültürünün fikri mülkiyet haklarının korunması kapsamında maddi kullanımların dışında, sanal- dijital değerlendirmelerin de dikkate alınması gereklidir.

Kültürel ve yaratıcı endüstrilerden biri olan elektronik oyun sektöründe tarihin yanında gelenek kültüründen de yararlanılmaktadır. Elektronik oyunların tasarlanmasında mit, destan, efsane ve masal gibi anlatı türleri temel veri kaynakları olarak değerlendirilmektedir. Bu tür uygulamalarla geleneğin anlatı belleği kültürel ekonomik yanı belirgin elektronik içeriklere dönüştürülmektedir. Küresel oyun endüstrisinin bu tür yapımlarının sinema uyarlamaları da bulunmaktadır. Bu üretimlerde herhangi bir telif gideri de bulunmaması, halk anlatılarının çekiciliğini artırmaktadır. Bu nedenle gelenek dışı veya ardılı üreticiler için kültürün anonimliğinin korunması ve yaygınlaştırılması oldukça önemlidir. Aslında gelenek içi aktörler de bireysel yaratıcılıkları sürdürebilmek adına geleneksel bilgi ve deneyim belleğini anonimleştirme eğilimindedirler. Nitekim yetişmek ve var olan bir kola (ekole) bağlılıktan doğan saygınlıktan yararlanmak gibi farklı amaçlarla usta malı deyiş söyleme uygulamaları bir yana bırakıldığında, âşıklar da gelenekler arası etkileşimlerin ürünü anonim bellekten beslenirler. Sözlü edebiyatın temsilcileri geleneksel bilgi ve deneyim belleğini değerlendirerek kendi ürünlerini yaratırlar. Bu nedenle âşıklık geleneği kapsamında çok sayıda eş veya benzer ürüne rastlanır. Gelenek kültüründe özgünlük, ilgili bilgi belleğinin özümsemesinin ve eleştirisinin ürünü sıra dışılıktan doğar.

Son yıllarda kitle turizminin verimsizliğinin anlaşılmasıyla kültür turizmine zorunlu bir dönüşüm yaşandığı gözlenmektedir. Bu durum tıpkı marka kentler projesinde olduğu gibi özellikle gelenek kültürünün kültür turizmi bağlamında değerlendirilmesini belirginleştirmiştir. Dolayısıyla kültür turizminin gelenek kültürünün kültürel ekonomik değerini artırdığı söylenebilir. Nitekim Türkiye’de özellikle 1960’lı yıllardan beri geleneksel kültür kökenli ürünler (yemek, dans, müzik, giyim- kuşam, el sanatları; festival, şenlik ve kutlama vb.) turizm sektörü bağlamında katma değer yaratacak şekilde değerlendirilmektedir. Diğer yandan bu tür kullanımlar gelenek kültürünün turistikleştirilmesi, bağlamsızlaştırılması, mizahleştirilmesi, romantikleştirilmesi, otantikleştirilmesi, yapaylaştırılması,

fosilleştirilmesi ve metalaştırılması (Özdemir 2012) gibi sorunlara da neden olmaktadır. Gelenek kültürünün değerine değer katacak politikaların, planların ve programların geliştirilmesi ve uygulanması bu açıdan oldukça önemlidir. Kültür turizmi alanındaki aktörlerin gelenek kültürünün doğal bağlamında geliştirilerek yaşatılmasına katkı sağlamaları gereklidir.

Yerel sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla marka kentler, yaratıcı kentler ve kültür başkentleri gibi projelerde özgünlük ve farklılık kaynağı olarak gelenek kültüründen, dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyim belleğinden de yararlanılmaktadır. Kent kimliğinin ve markasının oluşturulması çalışmalarında gelenek kültürü önemli bir yere sahiptir. Öncelikle geleneksel bilginin, dolayısıyla gelenek kültürünün ürünleri tescil ettirilerek kent markaları oluşturulmaya çalışılmaktadır. Böylelikle kentin özellikle turizm sektörü açısından çekiciliği ve değeri artırılmaya çalışılmaktadır. Kent belleğinin yaratılması sürecinde yaşayan kent kültürü müzelerinin önemli işlevlere sahip olduğu gözlenmektedir. Bu tür müzeler kentlerin özgünlük ve çekicilik kaynağı değerlerinin geliştirilerek korunduğu yaşayan kültür mekânları olarak hizmet vermektedirler. Dolayısıyla yaşayan kent kültürü müzeleri, yerel sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayan temel kurumlardan biri olarak değerlendirilebilir. Son dönemde 4. sanayi ve teknoloji devriminin sağladığı fırsatlarla kentler, kendi öykülerini anlatan, dolayısıyla yaşayan kültürel mekânlar bütününe (yaşayan kültürel miras müzelerine) dönüşmeye başlamıştır.

Bu kapsamda 4. sanayi devriminin geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin değerlendirilmesinde yeni boyutların ortaya çıkarmaktadır. “Dijitalleşme, mobilizasyon, çevrimiçilik, robotlaşma, bulut bilişim, yapay zekâ, nesnelere interneti, giyilebilir teknolojiler, artırılmış gerçeklik, otonom araçlar, hologram, 3D yazıcı, nano-teknoloji ve biyo-teknoloji” gibi olgu ve alanlar geleneksel bilginin/folklorun farklı biçimlerde kültürel ekonomik değere dönüştürülmesine neden olacaktır. Bu yüzden geleneksel bilgi belleğinin fikri mülkiyet haklarının korunmasında 4.sanayi devriminin muhtemel fırsat ve tehditleri de dikkate alınmalıdır.

b. Geleneksel Bilginin Tescili ve Haklarının Korunması:

Yukarıda belirtilen kültürel ekonomik değerlendirmelerin eskiliğine karşılık, geleneksel bilginin, dolayısıyla folklorun haklarının korunması konusundaki çalışmaların yeni yeni ortaya çıkması dikkat çekici ve anlamlı bir durumdur. Gerçekte bu konu geleneksel kültürde yaşayan toplulukların genel anlamda haklarının tanınması ve korunması ile ilgilidir (Oğuz 2009: 17-20). Asimilasyoncu (yerel halkların çoğunluğun sahip olduğu sosyal ve politik düzene uyum sağ-

lamalarını hedefleyen) yaklaşımlarının etkisindeki ILO'nun 1957 tarihli Konvansiyonu bir yana bırakılırsa, Birleşmiş Milletler'in 1989 tarih ve 169 No.lu Konvansiyonu (The ILO Convention on Indigenous and Tribal People, 1989) ile yerel halkların değer ve uygulamalarının özel olarak korunması gerektiğine vurgu yapılmıştır (Oğuz 2009: 19). Yine Birleşmiş Milletlerin biyolojik çeşitlilikle ilgili sözleşmesi (The United Nations Convention on Biological Diversity, 1992) ile yerel halkların haklara ilişkin beyannamesi (The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 2007) geleneksel bilginin, dolayısıyla gelenek kültürünün haklarının korunmasına yönelik uluslararası belgelerdir. Buna karşılık uluslararası hukukun ulusal hukuka uygulanmasında pek çok ülkede sorunlarla karşılaşmış ve gecikmeler yaşanmış ve yaşanmaya da devam etmektedir. Bu durumda ortaya konulan çabaların bütünlük arz etmeyen ve çok parçalı çözüm araçları ve önerilerinden oluşmasının (Semiz 2015: 391) etkisi de mevcuttur.

Geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin korunmasına yönelik gerçekçi yaklaşımlar UNESCO ve WIPO kapsamında üretilmiştir. UNESCO kapsamındaki çalışmalar bu açıdan önemlidir. 1982 tarihinde UNESCO bünyesinde Materyalsiz Miras için Bölüm oluşturmasına karar verilmiştir. Aynı yıl Mexico kentinde düzenlenen Kültür Politikaları Dünya Konferansı'nda somut olmayan kültürel mirasın değeri ve önemi tanınmıştır. Folklorun, dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyimlerin korunması ve yaşatılması sürecinde bu gelişme dikkat çekicidir. 1989'da ise Popüler ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararı ortaya çıkar. Güney Kore'nin önerisiyle 1995 yılında Yaşayan İnsan Hazinesi programı ilan edilir. Böylelikle geleneksel bilgi ve deneyimlerin yaratıcıları ve yaşatıcıları korunmaya başlanmıştır. 1996 yılında yayımlanan "Yaratıcı Çeşitliliğimiz" başlıklı raporda 1972 sözleşmesinin yaşayan kültürel mirasın korunmasında yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. 1997-1998 döneminde ise "İnsanlığın Sözlü ve Somut Olmayan Mirası Başyapıtları İlan Programı"nın açıklanmasıyla yaşayan kültürel miras unsurlarına küresel ölçekte önem verilmesinin de yolu açılır. Popüler kültürün korunması ile ilgili olarak uluslararası uzmanların Marrakech danışma toplantısının ardından Washington'da "Popüler ve Geleneksel Kültürün Korunması Üzerine 1989 Tavsiye Kararının Dünyadaki Gelişimi: Katılım ve Uluslararası İşbirliği" toplantısı (1999) ile "Küreselleşme Karşısında Kültür ve Yaratıcılık" Kültür Bakanları Yuvarlak Masa toplantısı (1999) gerçekleştirilir. Küreselleşme tartışmalarının yoğunlaştığı 2000 yılında düzenlenen "Doğu ve Orta Avrupa'da Kültürel Endüstrinin Geleceği" konulu Varşova uzmanlar toplantısı (2000) ile "Kültürel Çeşitlilik ve Pazar" konulu Kültür Bakanları Yuvarlak Masa Toplantısı, geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin gittikçe belirginleşen kültür endüstrileriyle kültür ekonomisi ilişkilerinin ilk defa ele alınması açısından

önemlidir. 2001’de ise “İnsanlığın Sözlü ve Somut Mirası Başyapıtları”nın ilan edilmesi, kültürel mekânlarla sözlü anlatım ürünlerini öne çıkarır. Aynı yıl içinde kabul edilen “Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi” geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin yerel ve ulusal çeşitliliklerinin korunması açısından anlamlı bir adım olarak değerlendirilebilir. Sonuçta bütün bu çalışmalar, 2003 yılındaki “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”yle sonuçlanmıştır. 2006 yılında Türkiye söz konusu sözleşmeye taraf olmuştur. Bu kapsamda 2005 yılında kabul edilen “Kültürel Anlatımların Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi”nin de önemi vurgulanmalıdır (Oğuz 2013: 22- 24). UNESCO merkezli bütün bu çalışmalar yaşayan kültürel mirasın korunması ve yaşatılması açısından uluslararası hukuk kapsamında enstrümanlar, yaklaşımlar ve fırsatlar sunmaktadır. Yine bu çabalar gelenek kültürünün sadece korunmasının değil, kültürel ekonomik boyutunun da ilk dönemlerden beri dikkate alındığını ortaya koymaktadır.

İlgili topluluklara yaşayan kültürel miraslarını neden korumaları gerektiği açık bir şekilde açıklanmalıdır. Öncelikle geleneksel toplulukların yaşamlarını ve varlıklarını geleneksel bilgi ve deneyim belleklerine borçlu oldukları (Oğuz 2009: 20) tezinin yerindeliliği vurgulanmalıdır. Yakınlara kadar modernleşme ve gelişme önünde engel olarak kabul edilen geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin “sağlık, kimlik, ulusal ve uluslararası barış ile sürdürülebilir kalkınma” gibi alanlardaki işlevleri konusunda farkındalığın ve bilincin geliştirilmesi yararlı olacaktır. Nitekim Dünya Sağlık Örgütü’nün insanların %80’inin birincil tıbbi ihtiyaçlarını geleneksel ilaçlarla karşıladıklarını belirtmesi (Oğuz 2009: 20), geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin yaşamsal önemini ortaya koymaktadır.

Sanayileşme ve kent merkezli kalkınma politikaları açısından yerelin geleneksel bilgi ve deneyimlerinden hareketle yarattığı değer uzun süre dikkate alınmamıştır. Yakın dönemlere kadar geleneksel toplum, işgücü ve seçmen kitlesi olmak dışında önemli bir kalkınma kaynağı olarak değerlendirilmemiştir. Kent yaşamındaki yerel ve gelenek kültürüyle ilgili imgelerde de bu tutumun yansıtıldığı belirlenmiştir (Özdemir 2017: 491- 524). 1970’li yıllardan itibaren WIPO, UNESCO, ICHCAP, UNDP, UNCTAD, WHO, WTO, UNEP ve FAO gibi uluslararası kuruluşların da çabalarıyla söz konusu değerlendirme kalıpları ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu değişimde yakın dönemde ortaya çıkan tüketim ekonomisinin yerine paylaşım ekonomisinin yaygınlaşmasının yanında, çevrecilik, organik tarım ve hayvancılık, doğal yaşam gibi alanlardaki farkındalığın ve bilincin artışı da etkili olmuştur. Yaşayan kültürel mirasın doğal ve organik yaşam açısından gerekli olan geleneksel bilgi ve deneyimin kaynağı olduğunun farkına varılması, bu değişim sürecini hızlandırmıştır. Keza, yaşayan kültürel miras ile doğal yaşam alanındaki gelişmeler birbirini tetikleyen ve besleyen süreçler

olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda özellikle 2000'lerin başından itibaren gelenek kültürü belleğinden beslenen "kültür endüstrileri, deneyim ekonomisi, içerik endüstrileri, yaratıcı ekonomi, yaratıcı endüstriler" gibi adlarla anılan kültürel ve yaratıcı endüstrilerin, dolayısıyla kültür ekonomisinin belirginleşmesinin de etkisinden söz edilebilir (ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir 2012). Burada kültür turizminin de gelenek kültürünü sürdürülebilir kalkınma kaynağına dönüştüren sektörlerden biri olduğu hatırlatılmalıdır. Yerelin, dolayısıyla gelenek kültürünün desteklenmesiyle yerel ve ulusal sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine katkı sağlandığı, dahası kültürün bir gider alanı değil, çok önemli bir gelir ve refah kaynağı olduğu son dönemde açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Gelenek kültürü, dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyim belleği ortaklıklar temelinde özgünlük kaynağı bireysel ve toplumsal çeşitliliklerin korunmasının ve desteklenerek geliştirilmesini ürünüdür. Bu nedenle WIPO ve UNESCO kapsamında da vurgulandığı üzere, geleneksel bilgi ve deneyimlerle kültürel ifadeler doğal kaynakların çeşitliliğinin korunması ve geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla insani ve doğal çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi faaliyetleri bir arada değerlendirilmesi gereklidir. Organik bir ürün, ilgili doğal çevreyle birlikte geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin yaşatılmasıyla üretilebilir. Bugün yaygınlaştırılmaya çalışılan organik tarımsal üretim doğal tohum yetiştiriciliği de dâhil olmak üzere geleneksel tarım bilgi belleğinden yararlanılarak gerçekleştirilebilir.

Geleneksel bilgi ve deneyim belleği, dolayısıyla gelenek kültürü sadece modernleşme, kentleşme ve ticarileşme gibi olguların etkisi altında değildir. Savaşlar, zorunlu göçler, medya endüstrileri, sorunlu veya belirsiz kültür politikaları ve yönetimi, siyasal sorunlar, yanlış tarım ve hayvancılık politikaları, sanal- dijital teknolojiler, çekirdek aile ve yeni kuşaklarla bağları zayıflayan yaşlılar, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yaygınlaşan şiddet ve bezdiri gibi konular da geleneksel kültürlerin çözülmesine ve etkisizleşmesine neden olmaktadır. Özellikle bağlamlara göre değişkenlik gösteren dış dinamiklerin etkilerinin tespit edilmesi, koruma ve yaşatma faaliyetlerini biçimlendirmektedir. Bu tür faktörlerin farkındalığında geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin korunması ve geliştirilmesine yönelik yasal düzenlemelerin yapılması, programların oluşturulması, sistemlerin kurulması ve projelerin geliştirilmesi yerinde olacaktır.

Doğal, organik ve geleneksel ürünlerin ulusal ve küresel piyasaya sunulmadaki sorunların yavaş yavaş aşıldığı gözlenmektedir. Köy pazarlarının yanında bugün kentlerde bu türden ürünler satan özel marketler faaliyet göstermeye başlamıştır. Diğer taraftan doğal, organik veya geleneksel ürünler e-ticaretin temel kalemlerinden biri haline gelmiştir. Diğer yandan bu tür ürünlerin kalite standartlarına yönelik yasal düzenlemelerin yapılmasıyla güvenli tüketimin yolu

açılmıştır. Geleneksel bilgi ve deneyim belleği markalı doğal ürünlerle tüketiciye sunulmaktadır. Bir bakıma üretimde geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin standartları kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyim belleği, gelenekselin doğal standartlar bütünüdür. Bu kapsamda kitlesel üretimle ilgili alışkanlıkların değiştirilmesi, dolayısıyla üreticilerin organik, doğal ve geleneksel üretime dönmeleri konusunda bilinçlendirilmeleri ve ikna edilmeleri büyük önem taşımaktadır. Tüketicilerin doğal ürüne yönelmeleri sonucunda üretim alanlarının da özellikle geleneksel bilgi ve deneyim belleği temelinde yeniden biçimlendirilmesi gereklidir.

Geleneksel bilgi ve deneyim belleğine göre üretim yapan toplulukların yaratılan gelirden öncelikle yararlanmaları gereklidir. Buna karşılık Türkiye’de olduğu gibi gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin önemli bir bölümünde geleneksel ürün piyasasındaki gelirin büyük bir bölümünün aracılar tarafından paylaşıldığı, çok az bir miktarının üreticilere aktarıldığı gözlenmektedir. Üreticilerin çeşitli örgütlenmeler yoluyla doğrudan tüketicilere ulaşabilmelerinin sağlanması, bu açıdan oldukça önemlidir. Üretici birlikleri ile tüketici derneklerinin işbirliği, bu sorunu ortadan kaldıracaktır. Sahte üretim ile bazı ülkelerin geleneksel ürün imalatı tekeli elinde bulundurmaları, küçük ölçekli geleneksel üretim yapan toplulukları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında coğrafi işaretler gibi tescil uygulamalarının geleneksel üretimin desteklenmesinde ne denli önemli olduğu anlaşılacaktır.

Geleneksel bilgi ve deneyimle birlikte doğal çevrenin ve biyo-çeşitliliğin de korunduğu ve geliştirildiği konusundaki toplumsal farkındalık yeni yeni yaygınlaşmaktadır. UNESCO’nun 1972 yılındaki doğal ve kültürel mirasın korunması hakkındaki sözleşmesinin üzerinden yarım asra yakın süre geçmiştir. Buna karşılık UNESCO’nun yakınlarda (2003) ortaya çıkan somut olmayan kültürel mirasla ilgili sözleşmesi doğal çevrenin korunmasında daha etkili olduğu gözlenmektedir. 2003 somut olmayan kültürel miras sözleşmesinin uygulanmasında geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin öne çıkarılması söz konusu etkiyi daha da artıracaktır. Geleneksel bilgi ve deneyim belleği, gelenekselin doğal çevreyle etkileşimlerinin ürünüdür. Bu nedenle de doğal çevrenin korunması, öncelikle geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin korunmasına ve geçerliliğinin sürdürülmesine bağlıdır. Nitekim WIPO’nun geleneksel bilgi belleğini folklor ve doğal/biyolojik kaynaklarla birlikte

Geleneksel bilginin korunması kapsamında farklı türden (aktif- pasif koruma; defansif- pozitif koruma vb.) koruma türleri önerilmiştir. Hindistan’ın geleneksel tıp uygulaması örneğinde olduğu gibi, ilgili topluluk dışında geleneksel bilgi üzerinden fikri mülkiyet hakkının elde edilmesinin önlenmesi defansif (savunmacı/ önleyici) koruma olarak tanımlanmıştır. Önleyici koruma kapsamında

özellikle manevi kültürel değerlerin ticarileşmesinin (bir ritüelin turistikleştirilerek, bağsımsızlaştırılarak ve içeriği boşaltılarak eğlence endüstrisi metasına dönüştürülmesi vb.), dolayısıyla yerel kültürel kimliğe zarar verilmesinin önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Pozitif korumada ise ilgili topluluğun sahip olduğu geleneksel bilgiyi kullanma, değerlendirmeleri kontrol etme ve bu bellekten ticari gelir elde etme konusunda yetkilendirilmesi söz konusudur (http://www.wipo.int/pressroom/en/briefs/tk_ip.html). Bireysel ve özel mülkiyeti esas alan mevcut fikri mülkiyet sisteminin, Ayahausca vakası da dikkate alınarak, bireysel kazançtan çok ortak mülkiyeti ve değerleri esas alan geleneksel bilginin korunması için uygun olmadığı ilgili çevrelerde sıklıkla dile getirilmektedir (Semiz 2015: 380, 393- 394). “Yenilik, yaratıcılık, özgünlük, orijinallik, belirlenebilir aidiyetlik (önceki ve geçerli halinin kaydı), münhasırlık, sürelilik ve bireysellik (ortak eser sahipliği de dâhil olmak üzere)” ölçütlere uymadığından geleneksel bilginin fikri mülkiyet sistemi içinde korunamayacağına işaret edilmiştir (Semiz 2015: 395). Buna karşılık gelişmiş toplumların, sanayileşmenin başından itibaren bir taraftan geleneksel bilginin, dolayısıyla gelenek kültürünün geçici olduğunu, modern sanayileşmiş toplumsal yaşamda yerinin olamayacağını savunurken, diğer taraftan da geleneğin bilgi ve kültür belleğinden yararlanarak kültürel ekonomik değer üretmeleri, bu kapsamda vurgulanması gereken bir çelişkidir. Yine belirtilen ölçütlerin hangi bağlamda veya hangi kültürel bağlamın bakış açısıyla (sözlü- gelenek kültürü veya yazılı-basılı kültür) oluşturulduğuna ve uygulandığına da dikkat etmek gereklidir. Sonuçta geçerli olan fikri mülkiyet koruma sistemi yazılı- basılı kültüre aittir. Bu ve benzeri nedenlerle geliştirilen fikri ve sınai mülkiyet hakları sistemi kapsamında geleneksel bilginin ve kültürün haklarının korunamaması doğaldır.

WIPO geleneksel bilgi, genetik kaynaklar ve folklorun geleneksel kültürel ifadeleri ile ilgili olarak sunulan farklı bakış açılarını ve çözüm önerileri değerlendirerek ülkelerin kendilerine özgü koruma politikalarını, yasalarını, bilgi sistemlerini ve uygulama araçlarını geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Türkiye’de de bu kapsamda uygun bir modelin (geleneksel bilgiye özgü, bütüncül, sui generis bir koruma sistemi) yaratılması ve uygulanması mümkün olabilir. Bu konuda uluslararası ölçekte geçerli yasal bir enstrümanın geliştirilmesi arayışları devam etmektedir.

Geleneksel bilgilerin telif hakları, patent, marka veya ticari sırların korunması esaslarına göre korunabileceğinin savunulduğu, ancak bunun teorik ve uygulamaya ilişkin zorluklar içerdiği belirtilmiştir (Oğuz 2009: 24). Örneğin gelenek kültürü temsilcilerinin aksine, folklorun beslenilerek yaratılan bir eserin sahibi, türetilmiş eser kavramına dayanılarak telif hakları korumasından yararlanabilmektedir. Özgünlük ve eser sahibinin belirli oluşu bu süreçte belirleyici

olmaktadır. Anonimliği ve geçmişten geleceğe sözlü olarak aktarılması (telif haklarının zaman sınırlılığına aykırıdır) geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin telif hakları kapsamında korunmasını güçleştirmektedir. Aynı şekilde bu hakkın folklor ürünlerinin eser sahiplerinin yaratıcı katkılarının bulunması ve bunun belirlenebilmesi gibi koşullardan dolayı ortak eser sahipliği kapsamında da değerlendirilemeyeceği belirtilmiştir. Sonuçta ABD'deki ivaz karşılığı çalışma (work-for-hire), İngiltere'deki eser sahibinin manevi haklarından vazgeçmesi gibi uygulamalara karşılık, telif haklarının bireyselliği, yazılılığı (ABD ve İngiltere gibi bazı ülkelerde maddi olarak tespit edilebilirliği) ve süre sınırlılığı ile geleneksel kültürün sözlülüğünün, anonimliğinin ve süre açısından sınırlanamazlığının uyuşmadığı vurgulanmıştır (Oğuz 2009: 26- 27). Aynı şekilde geleneksel bilgilerin ve folklorun, buluş sahibinin bireysel çabasını, yeniliğini ve sanayiye uygulanabilirliğini vb. esas alan ve önemli bir masraf gerektiren patent ile de korunmasının zor olduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık Ekvator'daki gibi, ocaklar ve diğer şifacılar ait ve sır olarak kabul edilen geleneksel bilgi belleğinin ticari sır kapsamında korunabileceğine dikkat çekilmiştir. İngiltere'deki "Stilton" (aynı adlı köy veya yakınlarında geleneksel yöntemlerle ve malzemelerle üretime dayalı marka), ABD'deki "Made by American Indians" (yılda bir kez yenilenmesi gereken, geleneksel ürün piyasaya süren Kızılderililerin markası) gibi uygulamalar bir yana bırakılırsa, orijinallik ve kalite sürekliliği temelli marka kapsamında da geleneksel bilginin korunmasının sorunlu olduğu kaydedilmiştir. Yine geleneksel bilgi belleğinin yeni bitki çeşitleri hükümleri ile faydalı model hükümleri kapsamında korunması konusunun tartışmalı olduğu belirtilmiştir (Oğuz 2009: 32- 36).

Bütün bu koruma yaklaşımlarının folklorla uygulanamamasının temelinde "bireysel yaratıcılık, yazılı- basılı kültür ve sanayi temelli" olarak ortaya çıkmış olmaları yatmaktadır. Gerçekte ise folklorla özgü bir koruma modelinin geliştirilememiş olması nedeniyle bütün bu uyarılma çabaları sorunlu kalmaya devam edecektir. Dünyadaki etkili örnekleri dikkate alınarak Türkiye'de folklorla, dolayısıyla geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin haklarının korunmasına yönelik özel bir modelin (Model Kanun; Oğuz 2009: 52) oluşturulması ve yasallaştırılması akılcı olacaktır. Bu kapsamda Kanada (bazı geleneksel ad ve alametlerin ticari marka olarak tescil edilmesi vb.), Kolombiya (yerel topluluklarına ait karakter, ad ve alametlerin ticari marka kapsamında korunması) ve Kırgızistan (Geleneksel Bilginin Korunmasına İlişkin Kırgız Cumhuriyeti Kanunu) gibi ülkelerin geliştirdikleri koruma yaklaşımlarından yararlanılabilir (Semiz 2015: 385-388). Hindistan ve Çin ise veri tabanları ile geleneksel bilginin uygulandığı ülkeler olarak örnek alınabilir.

Geleneksel bilgi ve folklorun haklarının korunması konusunda son dönemde oldukça gündemde uygulamalardan biri de coğrafi işaretler ile korumadır. Menşe işareti ve mahreç işareti olmak üzere iki tür işareten oluşan coğrafi işaretlerle ilgili ürün ya da hizmetin kökeni ve kalite garantisi belirtilerek tescil gerçekleştirilmektedir. Kaynak yörede ortak kullanımı mümkün olan ve ulusal/küresel (ikili veya çok taraflı anlaşmalarla/ Lizbon Anlaşması gibi) ölçekte geçerliliği bulunan coğrafi işaretler, geleneksel bilgi ve folklorun haklarının korunması konusunda uygun ve etkili bir yöntemdir. Diğer yandan coğrafi işaretlerin ortak markalar ve garanti markaları ile de korunmasının mümkün olduğu belirtilmiştir (Oğuz 2009: 34). Buna karşılık coğrafi işaretler gelenek kültürünün tamamının (sözlü anlatımlar, geleneksel ilaçlar ve sağaltın teknikleri, müzik, dans, geleneksel tiyatro gibi) korunması konusunda yetersiz kalmaktadır. Nitekim Türkiye'deki coğrafi işaretlerin daha çok gıda ve el sanatları alanında yoğunlaştığı tespit edilmiştir(Özdemir 2012).

Bu kapsamda özellikle yaşayan insan hazineleri ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi temelinde geliştirilen yerel ve ulusal envanter-kayıt, dolayısıyla tescil faaliyetleri, coğrafi işaretlerle birlikte değerlendirilerek ulusal bir model geliştirilebilir. Somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik yasal düzenlemelerin yapıldığı şu günlerde Orta Amerika ve Uzak Doğu örnekleri de dikkate alınarak etkili bir model geliştirilebilir. Ayrıca model geliştirme sürecinde TRIP Konseyi, WIPO (Genetik Kaynaklar, Geleneksel Bilgi ve Folklor Hakkında Hükümetler Arası Komite/IGC'nin çalışmaları), UNESCO (Yaşayan İnsan Hazineleri Programı, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması hakkındaki birimlerin faaliyetleri), ICHCAP, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Patent Ofisi, Uluslararası Ticaret Odaları Birliği gibi uluslararası kuruluşların bilgi ve deneyim belleğinden de yararlanılabilir. 1982 WIPO- UNESCO Model Kanunu (Hukuka Aykırı Kullanımlara ve Diğer Zararlı Kullanımlara Karşı Folklorik İfadelerin Korunması İçin Ulusal Kanunlara Model Oluşturabilecek Hükümler), örf ve adet hukuku, insan hakları, kültürel miras hukuku, genel anlamda fikri mülkiyet hukuku kuralları ile birlikte değerlendirilerek bu model (sui generis koruma rejimi) yaratılabilir (Oğuz 2009: 41- 43). Korumanın konusu, kullanımın kapsamı/sınırları, korumanın hedefleri (kamu malı), veri tabanı, hak sahipliği, toplu hak arama (Oğuz 2009: 41- 49) gibi konuların mutlaka açıklığa kavuşturulmuş olması gereklidir.

4. sanayi ve teknoloji devriminin getirdikleri geleneksel bilgi ve deneyim belleği üzerinde farklı türden etkiler yapabilecektir. Özellikle genetik, biyoteknoloji ve 3 D yazıcılar alanlarındaki gelişmelerle geleneksel bilgi ve deneyime ihtiyaç azalabilir. Buna karşılık bir önceki sanayi devriminden aktarılan ilaç ve gıda endüstrilerinin yan etkileri konusundaki değerlendirmelerin etkisiyle

doğal, geleneksel ve organik ürünlere olan talep artmaya devam edebilir. Aynı durum giyim- kuşam alanında da geçerli olabilir. 3 D yazıcılarla giyim-kuşam, aksesuar, el sanatları ve mutfak gibi alanlarda bireysel tasarımlar ortaya çıkma-ya başlamıştır. Bu süreçte dünyanın gelenek kùltürleri bireysel yaratıcılık faaliyetinin kaynağı olarak işlev görmektedir. Bugün geleneksel bilgi ve deneyim belleği büyük veri belleğinin bir bölümünü oluşturmaktadır. İnternet dünyadaki gelenek kùltürlerinin sanal- dijital veri tabanına dönüşmektedir.

Sonuç

Bütün bu uygulamalar geleneksel bilgi ve deneyim belleğinin kùltürel ekonomik yanını ve değerini belirginleştirmektedir. Bir başka ifadeyle farklı alanlarda geleneksel bilginin/ gelenek kùltürünün/ folklorun değerini ve önemini artmaktadır. Geleneksel bilgi ve deneyim belleğinden beslenen kùltür ekonomisi ulusal ve küresel ölçekte hızla büyümesi bu süreci etkilemektedir. Farklı alanlardaki bu tür değerlendirmelerin yoğunlaşması ve çeşitlenmesi, gelenek kùltürünün tamamının geleneksel bilgi kapsamına dâhil edilmesine neden olacaktır. Bu kapsamda öncelikle geleneksel kùltürün korunmasına ile değerlendirilmesine yönelik çalışmaların birbirini destekleyecek şekilde gerçekleştirilmesi gereklidir. Söz konusu ilişkinin geliştirilmesi ve dengenin korunması açısından yasal ve idari sistemin kurulması yararlı olacaktır. Diğer yandan gelenek kùltürü kökenli olarak yaratılan kùltürel ekonomik değerin öncelikle sahiplerine dönmesini sağlayıcı bir düzenlemenin hayata geçirilmesi, kaynağın korunması ve geliştirilerek yaşatılması açısından büyük bir öneme sahiptir.

WIPO'nun da vurguladığı üzere, geleneksel bilginin, kùltürel ifadelerin, dolayısıyla folklorun veya gelenek kùltürünün "ticari, biyo-çeşitlilik, gıda ve tarım, insan hakları, inovasyon ve yaratıcılık, kùltürel miras ve kùltürel çeşitlilik" boyutları bulunmaktadır. Bu nedenle geleneksel bilgi ile ilgili belleğin oluşturulması (derleme, kayıt, envanter, listeleme, sistematik olarak arşivleme, veri tabanını oluşturma), farkındalığın artırılması, paydaşlar arası işbirliğinin geliştirilmesi, yasal ve sürdürülebilir tescil ve koruma sisteminin yaratılması ve işletilmesi, stratejik planların yaşama geçirilmesi (önceliklerin, eylem planlarının hazırlanması ve uygulanması), yaratıcılığa dayalı istendik değerlendirme alanlarının desteklenmesi" gibi farklı alanlardaki çalışmaların gerçekleştirilmesi akılcı olacaktır.

Halkbiliminin temel araştırma alanını öncelikle geleneksel bilgi oluşturur. Dolayısıyla halkbilimi araştırmacıları da geleneksel bilgi veri tabanı için gerekli olan belleğe sahiptirler. Bu nedenle Türkiye'deki geleneksel bilginin korunması çalışmalarına öncelikle halkbilimi uzmanlarının katılımın sağlanması bir gerek-

likten ziyade, zorunluluktur. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Patent Enstitüsü, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, T.C. Sağlık Bakanlığı, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı işbirliği ile yürütülen bu çalışmaların etkinliğinin ve verimliliğinin artırılmasına geleneksel bilgi belleğinin uzmanları olan halkbilimcilerin önemli katkıları sağlayacağı açıktır. İlgili bakanlık ve kurumların kadrolarında halkbilimi uzmanlarının da yer alması yararlı olacaktır.

Diğer yandan halkbilimi uzmanlarının da geleneksel bilgi merkezli araştırmalara yönelmelerinde büyük fayda vardır. “Özgünlük ve gerçekleştirilebilirlik” ölçütlerinin yanında bilimsel bir çalışmanın “yaygın etkiye” de sahip olması gereklidir. Dolayısıyla halkbilimcilerin yaşamın farklı alanlarına yönelik olarak özgün veri ve yorumlar üretmeye yoğunlaşmaları akılcı bir yaklaşım olacaktır. Kültürün özünü etkileşimler bütünü ve ürünü bilgi belleğinin oluşturduğunun farkındalığında gerçekleştirilen karşılaştırmalı kültür araştırmaları aracılığıyla halkbilimi sosyal bilimlerin merkezindeki kültür bilimine dönüştürülebilecektir.

Sonuç olarak, bu çalışmada örneklendiği üzere, gelenek/geleneksel bilgi belleği/gelenek kültürü geçmişte olduğu gibi bugün de anlam, çekicilik, zenginlik, özgünlük ve yaratıcılık kaynağı olarak değer üretmeye devam etmektedir. Böylelikle kültürel ve yaratıcı alanlardaki değerlendirmelerle yaşayan kültürel miras bir hazineye, sürdürülebilir kalkınma ve refah kaynağına dönüşmektedir.

KAYNAKÇA

- 📖 Begiç, H. Nurgül. *Türk Keçecilik Sanatı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2017.
- 📖 Berk, Gözde Göncü. “Sümerbank İşletmelerinde Tasarıma Dair İçerik Analizi: Sümerbank Süreli Yayınları Üzerine Bir Çalışma”, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi* 16 (2016): 115- 120.
- 📖 Ekici, Metin. *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel, 2007.
- 📖 Ekici, Metin, ve Pınar Fedakâr. “Gelenek, Aktarma, Dönüşüm ve Kültür Endüstrisi Bağlamında Nazar ve Nazar Boncuğu”, *Millî Folklor* 101 (2014): 40-50.
- 📖 Ersoy, Ruhi. “Kadın Kamlar’dan Göçerevli Türkmenler’de ‘Ebelik’ Kurumu’na Dönüşüm”, *Türkbilgi* 13 (2007): 60-71.
- 📖 Fidan, Süleyman. *Âşıklık Geleneği ve Medya Endüstrisi*. Ankara: Grafiker, 2017.

- 📖 http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/webditcted2016d5_en.pdf Web.
- 📖 <http://www.getatportal.saglik.gov.tr/> Web.
- 📖 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21549> Web.
- 📖 <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf> Web.
- 📖 http://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_22/wipo_grtkf_ic_22_inf_8.pdf Web.
- 📖 http://www.wipo.int/pressroom/en/briefs/tk_ip.html Web.
- 📖 <http://www.wipo.int/tk/en> Web.
- 📖 http://www.worldcreative.org/wp-content/uploads/2015/12/EYCulturalTimes2015_Download.pdf Web.
- 📖 Johnson, M. Research on Traditional Environmental Knowledge: its Development and its Role, in Johnson, M. (ed.) Lore: Capturing Traditional Environmental Knowledge, International Development Research Centre, Ottawa (1992): 3-20.
- 📖 Kaplan, Melike. *Geleneksel Tıbbın Yeniden Üretim Sürecinde Kadın – Ankara Kent Örneğinde Kuşaklar Arası Çalışma-*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2010.
- 📖 Maden, Pınar. *Kahramanmaraş ve Ankara Merkezli Geleneksel Ağaç Oymacılığı Sanatı ve Geleneğin Ustaları*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.
- 📖 Mercan, Şefik Okan ve M. Üzülmöz. “Coğrafi İşaretlerin Bölgesel Turizm Gelişimindeki Önemi: Çanakkale İli Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 29. 2 (2014): 67- 94.
- 📖 Oğuz, Arzu. “Fikri Mülkiyet Hakları ve Geleneksel(Yerel) Bilgi ve Folklorun Hukuki Korunması”, *FMR* 9. 3 (2009): 9- 52.
- 📖 Oğuz, M. Öcal. *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara: Geleneksel, 2013.
- 📖 Örnek, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- 📖 Özdemir, Nebi. *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi*, Ankara: Hacettepe, 2012.
- 📖 ---. *Kültür Bilimi ve Yönetimi*, Ankara: Grafiker, 2017.
- 📖 Semiz, Özgür. “Geleneksel Bilgi, Folklor ve Fikri Mülkiyet Hukuku: Yerel Kolektif Bilginin Hukuki Korunması”, *Fikri Mülkiyet Hukuku Yıllığı- 2013*, (Ed. Prof. Dr. T. Memiş), Ankara: Yetkin, 2015.

- 📖 Türkmen, Fikret. “Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin ‘Ölçü Birimi’ Olarak Kullanılması Hakkında”, *Millî Folklor* 95 (2012): 96-102.
- 📖 www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_tk_9.pdf Web.
- 📖 Yoder, Don (1975/2009), “Halk Tıbbı ve Modern Tıp”, *Folklorla Doğru*, (Kasım- Aralık), 43: 23-30; Ö.Oğuz vd. (2009), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, (Çev. S. Yoğurtçuoğlu ve A. Gülüm), Ankara: Geleneksel, 391-397.